

แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอน ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ  
ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงาน  
เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3\*  
THE GUIDELINES FOR PROMOTING LEARNER-CENTERED  
INSTRUCTION BASED ON THE BHAVANA DHAMMA IV IN THE  
BANGLAMUNG IV SCHOOL GROUP UNDER THE CHONBURI PRIMARY  
EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICE III

พระครูสังฆรักษ์หัสวีร์ ฐิตสีโล (สุวรรณฝ่าย)<sup>1</sup> พระครูกิตติญาณวิสิฐ (ธนา กิตติธยาโน)  
และ พระครูภาวนาวุฒิบัณฑิต (สมบัติ ธนปญโญ)  
Phrakhrusangharak Latsawat Thitasilo (Suwanfai)<sup>1</sup>, Phrakhu Kittiyanaavisit (Thana Kittiyano)<sup>2</sup>  
and Pavanavutibundit (Sombat Dhanapanno)<sup>3</sup>  
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย<sup>1-3</sup>  
Mahachulalongkornrajavidyalaya Univesity, Thailand<sup>1-3</sup>  
Corresponding Author's Email: Saokum.sai@mcu.ac.th

## บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สพป.ชลบุรี เขต 3 2) เพื่อศึกษาวิธีการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สพป.ชลบุรี เขต 3 3) เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สพป.ชลบุรี เขต 3 เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี กลุ่มตัวอย่างเป็นบุคลากรสถานศึกษา 50 คน เลือกแบบเจาะจง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 คน เลือกแบบเจาะจง เครื่องมือวิจัยคือ แบบสอบถาม 5 ระดับ 5 ด้าน 25 ข้อ ความเที่ยงตรง 0.95 ความเชื่อมั่น .928 และแบบสัมภาษณ์ 4 ข้อ วิเคราะห์ด้วยค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สพป.ชลบุรี เขต 3 โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก 2) วิธีการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 พบว่า วิธีการดำเนินการจัดหลักสูตรด้านการวัดผล การวิจัยในชั้นเรียน การจัดการแหล่งเรียนรู้ และการนิเทศการศึกษา ควรใช้กระบวนการติดตามและส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกของผู้เรียน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ควบคู่กับการส่งเสริมสมาธิและการจัดการอารมณ์ และ 3) แนว

\* Received 11 December 2025; Revised 19 December 2025; Accepted 2 December 2025

ทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวานา 4 พบว่า ภายภาวานามุ่งเสริมสุขภาพและสมรรถภาพผ่านกิจกรรมกีฬา ศิลภาวานาเน้นบ่มเพาะคุณธรรมวินัยจิตตภาวานามุ่งฝึกสมาธิ สติ และการจัดการอารมณ์ และปัญญภาวานา

**คำสำคัญ:** แนวทางในการส่งเสริม, การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ, หลักภาวานา 4, สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี

## Abstract

This research article aims to: (1) study the current conditions of promoting learner-centered teaching and learning management in Bang Lamung School Group 4 under the Chonburi Primary Educational Service Area Office 3; (2) examine methods for promoting learner-centered teaching and learning management based on the Four Foundations of Meditation (Bhāvanā 4) in Bang Lamung School Group 4 under the Chonburi Primary Educational Service Area Office 3; and (3) propose guidelines for promoting learner-centered teaching and learning management based on the Four Foundations of Meditation (Bhāvanā 4) in Bang Lamung School Group 4 under the Chonburi Primary Educational Service Area Office 3. This study employed a mixed-methods research design. The sample consisted of 50 educational personnel selected through purposive sampling, and 7 key informants also selected through purposive sampling. The research instruments included a five-level rating scale questionnaire covering five aspects with 25 items, with a content validity index of 0.95 and a reliability coefficient of 0.928, as well as an interview guide consisting of four questions. Data were analyzed using mean, standard deviation, and content analysis.

The research findings revealed that: (1) the current conditions of promoting learner-centered teaching and learning management in Bang Lamung School Group 4 under the Chonburi Primary Educational Service Area Office 3 were, overall, at a high level; (2) regarding methods for promoting learner-centered teaching and learning management based on the Four Foundations of Meditation (Bhāvanā 4), it was found that curriculum implementation in the areas of assessment and evaluation, classroom research, learning resource management, and educational supervision should employ processes for

monitoring and promoting learners' positive behaviors, emphasizing community participation alongside the promotion of concentration and emotional regulation; and (3) the guidelines for promoting learner-centered teaching and learning management based on the Four Foundations of Meditation (Bhāvanā 4) indicated that physical development (Kāya-bhāvanā) focuses on enhancing health and physical fitness through sports activities, moral development (Sīla-bhāvanā) emphasizes the cultivation of virtues and discipline, mental development (Citta-bhāvanā) aims to develop concentration, mindfulness, and emotional management, and wisdom development (Paññā-bhāvanā) focuses on developing insight and reflective thinking.

**Keywords:** Guidelines for Promoting, Learner-Centered Instruction, Bhavana IV, Chonburi Primary Educational Service

## บทนำ

การส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาผู้เรียนให้มีศักยภาพรอบด้าน เนื่องจากช่วยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างกระตือรือร้น คิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา และเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ผู้เรียนสามารถพัฒนาทักษะการเรียนรู้ด้วยตนเอง ความรับผิดชอบ และการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังช่วยให้การเรียนรู้สอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มีความหมาย และเตรียมผู้เรียนให้พร้อมต่อการดำรงชีวิตและการทำงานในสังคมยุคศตวรรษที่ 21 อย่างยั่งยืน (ดิเรก จันทรเพ็ญ, 2565) อย่างไรก็ตาม แม้การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญจะมีคุณค่าและบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวข้างต้น แต่ในทางปฏิบัติ การนำแนวคิดนี้ไปใช้ในสถานศึกษายังประสบข้อจำกัดและอุปสรรคหลายประการ ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามแนวคิดได้อย่างเต็มที่ การส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในกลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 ยังประสบปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะครูบางส่วนยังขาดความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับแนวคิดและวิธีการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ทำให้การจัดการเรียนการสอนยังคงเน้นการบรรยายเป็นหลัก อีกทั้งภาระงานของครูที่มาก ส่งผลให้ขาดเวลาในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย นอกจากนี้ สื่อ นวัตกรรม และแหล่งเรียนรู้ยังไม่เพียงพอ รวมถึงความ

แตกต่างของผู้เรียน ทำให้การจัดการเรียนรู้ไม่สามารถตอบสนองศักยภาพของผู้เรียนได้อย่างเต็มที่ (ธัญลักษณ์ ประทุมสินธ์, 2562)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า นักวิชาการได้เสนอกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญไว้อย่างเป็นระบบ โดยอุไทย โภยชัย (2565) การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ประกอบด้วย 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา ซึ่ง กรวีรดิگانต์ สุพรรณภูวงษ์ (2566) กล่าวเสริมว่า การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ทั้ง 5 ด้าน มีบทบาทสำคัญต่อการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษาช่วยให้เนื้อหาและกิจกรรมสอดคล้องกับบริบทและความต้องการของผู้เรียน ด้านการวัดผลและประเมินผลมุ่งประเมินตามสภาพจริงและศักยภาพผู้เรียน ด้านการวิจัยในชั้นเรียนช่วยให้ครูพัฒนาการสอนอย่างต่อเนื่อง ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้เอื้อต่อการเรียนรู้หลากหลาย และด้านการนิเทศการศึกษาช่วยกำกับ ติดตาม และให้คำแนะนำเชิงพัฒนา ส่งผลให้การเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพและยั่งยืน เพื่อให้การส่งเสริมการจัดการจัดการเรียน การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น จากกรณีวิเคราะห์ปัญหาการจัดการเรียน การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ พบว่า ปัญหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล โดยเฉพาะครูและผู้บริหารสถานศึกษา ทั้งในด้านความเข้าใจเชิงแนวคิด ทศนคติ พฤติกรรมการจัดการเรียนรู้ และกระบวนการตัดสินใจเชิงวิชาชีพ ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องเริ่มจากการพัฒนา ภายในของบุคคลควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบการบริหารจัดการ แนวคิดการบริหารที่มุ่งพัฒนา คนอย่างรอบด้าน สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ หลักภavana 4 ซึ่งเป็น กระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ประกอบด้วย 1) กายภavana การพัฒนากาย 2) สีลภavana การพัฒนาความประพฤติ 3) จิตภavana การพัฒนาจิต และ 4) ปัญญาภavana การ พัฒนาปัญญา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบ แนวคิดในการบริหารจัดการ เพื่อแก้ไขปัญหามาและส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียน เป็นสำคัญได้อย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะศึกษาเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียน การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภavana 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษาประถมศึกษาลชลบุรี เขต 3” เพื่อค้นหาแนวทางและวิธีการที่เหมาะสมในการบูร ณาการหลักภavana 4 เข้ากับการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญให้สอดคล้องกับ บริบทของสถานศึกษา ผลการวิจัยคาดว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์เชิงรูปธรรมต่อกลุ่มโรงเรียน บางละมุง 4 ได้แก่ ครูและผู้บริหารมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทศนคติในการจัดการเรียนรู้ จากการเน้นผู้สอนไปสู่การเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญอย่างแท้จริง สามารถนำหลักภavana 4 ไปใช้ เป็นแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรม การจัดการอารมณ์ และกระบวนการคิดเชิงไตร่ตรองของ

ผู้เรียน ส่งผลให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมเชิงบวก มีสติ คุณธรรม และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ดีขึ้น ควบคู่กัน นอกจากนี้ การวิจัยยังมุ่งนำเสนอ วิธีการดำเนินงาน ในการส่งเสริมการจัดการเรียน การสอนตามหลักภาวา 4 อย่างเป็นระบบ เพื่อให้สถานศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้จริง เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิบัติ และยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาอย่างยั่งยืน

## วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3
2. เพื่อศึกษาวิธีการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3
3. เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3

## วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3” เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ มีรายละเอียดดังนี้

1. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากร คือ ผู้บริหารสถานศึกษา และบุคลากรทางการศึกษา ในกลุ่มโรงเรียนบาง ละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 โดยการหากรกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเลือกใช้การกำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบ Six Singma (Harry MJ and Schroeder R., 2000) ได้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 50 คน และสำหรับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 7 คน โดยการ เลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญด้านศาสนา หรือ ดำรงตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษามาแล้ว ไม่น้อยกว่า 5 ปี หรือ เป็นบุคลากร ด้านการสอน ไม่น้อยกว่าชำนาญการ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเชิงปริมาณ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม จำนวน 25 ข้อ แบบ มาตราส่วนการประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับของแบบลิเคิร์ต (Likert Five Rating Scale) ผ่านการหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับเนื้อหาที่ต้องการวิจัย (IOC) ได้ ค่าระหว่าง 0.84 ถึง 0.95 และ ผ่านการนำไปทดลองใช้ (Try Out) กับกลุ่มโรงเรียนบางละมุง 3 จำนวน 30 ชุด ได้ค่าเท่ากับ .928 ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบ

สัมภาษณ์เชิงลึก กิ่งโครงสร้าง ประเภทคำถามปลายเปิด จำนวน 4 ข้อ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก

### 3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเลือกใช้การแจกแบบสอบถามแก่บุคลากรกลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 จำนวน 50 ชุด และได้แบบสอบถามกลับคืน จำนวน 50 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100 ของแบบสอบถามที่แจก ในส่วนของการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการส่งหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์ นัดวัน เวลา และสถานที่ จากนั้นทำการสัมภาษณ์ประมาณ 30 – 50 นาที/คน หรือจนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว รวมทั้งสิ้น 7 คน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงลึกสนับสนุนเชิงปริมาณ

### 4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการแจกแบบสอบถามเชิงปริมาณ จะนำมาวิเคราะห์ด้วย ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ จะนำมาวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

## ผลการวิจัย

### ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลการศึกษาระดับของสภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3

**ตารางที่ 1** ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานระดับสภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3

การส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ		N = 50 คน			
		ระดับความคิดเห็น			
		<i>M</i>	$\sigma$	แปลผล	อันดับ
1.	ด้านการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา	4.24	0.33	มาก	2
2.	ด้านการวัดผลและประเมินผล	3.83	0.42	มาก	4
3.	ด้านการวิจัยในชั้นเรียน	4.41	0.56	มาก	1
4.	ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้	3.61	0.69	มาก	5
5.	ด้านการนิเทศการศึกษา	4.04	0.93	มาก	3
โดยภาพรวม		4.03	0.68	มาก	

จากตารางที่ 1 บุคลากรมีความคิดเห็นต่อสภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.03 โดยรายด้านทุกด้านอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านการวิจัยในชั้นเรียน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.41 ด้านการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.24 ด้านการนิเทศการศึกษา มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.04 ด้านการวัดผลและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.83 และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ได้แก่ ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.61 ตามลำดับความสำคัญ

2. ผลการศึกษาวิธีการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 ผลการวิจัยพบว่า

1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร จัดหลักสูตรที่ส่งเสริมกิจกรรมพัฒนากาย เช่น การออกกำลังกาย กิจกรรมเคลื่อนไหว และสุขภาพ บรรจุกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม วินัย และความรับผิดชอบในหลักสูตร เพิ่มกิจกรรมฝึกสมาธิ สติ และพัฒนาความสงบภายใน ส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการแก้ปัญหา

2) ด้านการวัดผลและประเมินผล ใช้การประเมินที่วัดพัฒนาการทางกาย เช่น สมรรถภาพร่างกาย กิจกรรมทางกาย ประเมินพฤติกรรม วินัย และคุณธรรม ผ่านการสังเกตและแบบประเมิน ประเมินพัฒนาการทางจิตใจ เช่น สมาธิ การจัดการอารมณ์ และความสงบ วัดความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการแก้ไขปัญหาอย่างมีเหตุผล

3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนากายและสุขภาพของผู้เรียน วิจัยกระบวนการพัฒนาความประพฤติและคุณธรรมในผู้เรียน วิจัยวิธีการฝึกสมาธิ สติ และพัฒนาจิตใจในชั้นเรียน วิจัยกระบวนการส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการเรียนรู้เชิงลึก

4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดแหล่งเรียนรู้ที่สนับสนุนกิจกรรมทางกาย เช่น สนามกีฬา สวนสุขภาพ และพื้นที่ฝึกโยคะ จัดพื้นที่ส่งเสริมคุณธรรม วินัย เช่น มุมทบทวนตัวเอง ห้องกิจกรรมจิตอาสา จัดแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการฝึกสมาธิและการพัฒนาจิต เช่น ห้องสมาธิสวนธรรมชาติ จัดเตรียมแหล่งเรียนรู้หลากหลาย ทั้งสื่อหนังสือ ห้องสมุด แล็บ และแหล่งศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศเพื่อส่งเสริมกิจกรรมและสภาพแวดล้อมที่พัฒนากายพร้อมติดตามผลอย่างสม่ำเสมอ นิเทศเน้นติดตามพฤติกรรม และสร้างเครือข่ายร่วมกับผู้ปกครองและชุมชน นิเทศสนับสนุนกิจกรรมฝึกสมาธิ สติ และการจัดการอารมณ์ พร้อมติดตามพัฒนาการจิตใจ นิเทศเน้นส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ตั้งคำถาม และใช้เทคโนโลยีติดตามพัฒนาการทางปัญญาอย่างเป็นระบบ

3. ผลการศึกษาแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวานา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 ผลการวิจัยพบว่า

1) ภายภาวานา การพัฒนากาย ประกอบด้วย 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร จัดกิจกรรมส่งเสริมการพัฒนากายในหลักสูตร ใสกิจกรรมกีฬา โยคะ หรือการออกกำลังกายในช่วงเวลาเรียน 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล วัดพัฒนาการทางกายและสมรรถภาพร่างกาย โดยทำการทดสอบความคล่องตัวหรือความแข็งแรงในกิจกรรมพลศึกษา 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและกาย ด้วยการศึกษาค้นคว้าการจัดกิจกรรมกีฬาและสุขภาพต่อความฟิตของนักเรียน 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดแหล่งเรียนรู้สนับสนุนกิจกรรมทางกาย จัดให้มีสนามกีฬา สวนสุขภาพ และห้องโยคะ และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศส่งเสริมกิจกรรมและสภาพแวดล้อมที่พัฒนากาย โดยติดตามการจัดกิจกรรมกีฬาและพื้นที่ออกกำลังกายในโรงเรียน

2) สีสภาวานา การพัฒนาความประพฤติ ประกอบด้วย 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร บรรจุกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมและวินัย โดยเรียนรู้เรื่องความซื่อสัตย์ ผ่านบทเรียนหรือกิจกรรมกลุ่ม 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล ประเมินพฤติกรรม วินัย และคุณธรรม โดยใช้บันทึกพฤติกรรมและแบบประเมินคุณธรรมรายสัปดาห์ 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยพฤติกรรมและคุณธรรมของนักเรียน โดยวิจัยผลการใช้กิจกรรมจิตอาสาต่อวินัยและความรับผิดชอบ 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดพื้นที่ส่งเสริมคุณธรรมและวินัย มีมุมทบทวนตัวเอง ห้องกิจกรรมจิตอาสา และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศติดตามพฤติกรรมและสร้างเครือข่ายกับผู้ปกครอง และจัดประชุมร่วมกับผู้ปกครองและชุมชน

3) จิตภาวานา การพัฒนาจิต ประกอบด้วย 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร เพิ่มกิจกรรมฝึกสมาธิ สติ และการสงบจิต จัดชั่วโมงฝึกสมาธิก่อนเริ่มเรียนหรือระหว่างวันเรียน 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล ประเมินสมาธิ การจัดการอารมณ์ และความสงบ โดยใช้แบบสอบถามประเมินความรู้สึกและสมาธิของนักเรียน 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยวิธีฝึกสมาธิและพัฒนาจิตใจในชั้นเรียน โดยศึกษาผลของการฝึกสมาธิกับความสงบและการจัดการอารมณ์ 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดแหล่งเรียนรู้ฝึกสมาธิและพัฒนาจิตใจ ห้องสมาธิ สวนธรรมชาติ และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศสนับสนุนกิจกรรมฝึกสมาธิและจัดการอารมณ์ โดยนิเทศครูให้จัดชั่วโมงสมาธิและสอนทักษะการจัดการอารมณ์

4) ปัญญาภาวานา การพัฒนาปัญญา ประกอบด้วย 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา โดยใช้โครงงานที่ให้นักเรียนวางแผนและแก้ไขปัญหาจริง 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล วัดทักษะคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และแก้ปัญหา โดยประเมินจากการนำเสนอผลงานและตอบคำถามในชั้นเรียน 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยกระบวนการส่งเสริมทักษะคิดวิเคราะห์ โดยวิจัยผลโครงงานและการตั้งคำถามในการพัฒนา

ทักษะคิดอย่างลึกซึ้ง 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดแหล่งเรียนรู้หลากหลายด้านปัญญา มีห้องสมุด ห้องแล็บ และแหล่งศึกษาศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศส่งเสริมทักษะคิดวิเคราะห์และใช้เทคโนโลยี โดยติดตามและสนับสนุนการใช้สื่อดิจิทัลเพื่อพัฒนาทักษะคิดวิเคราะห์

## อภิปรายผล

จากผลการวิจัย มีประเด็นสำคัญอภิปราย ดังนี้

1) สภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 จากผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ ด้านการวิจัยในชั้นเรียน พบว่า มีความเห็นอยู่ในระดับมาก โดยรายชื่อ ทุกข้ออยู่ในระดับมาก สอดคล้องกับงานวิจัยของ รัชพล เสิบกลิ่น (2567) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการวิจัยในชั้นเรียนของผู้บริหารสถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุทัยธานี เขต 2 ตามหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 พบว่า สภาพการส่งเสริมการวิจัยในชั้นเรียนของผู้บริหารสถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุทัยธานี เขต 2 ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้านแล้ว พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านการส่งเสริมสนับสนุนการทำวิจัย ด้านการกำกับติดตาม การดำเนินการทำวิจัย และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ด้านความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการทำวิจัย ตามทัศนะของผู้วิจัยมองว่า ผู้บริหารและครูเป็นหัวใจสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง การที่ครูมีความรู้ความเข้าใจและได้รับการสนับสนุนทั้งในด้านทรัพยากร เวลา และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะทำให้เกิดการพัฒนาวิธีการสอนที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนอย่างมีประสิทธิภาพ

2) วิธีการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภavana 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 จากผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ ด้านการนิเทศการศึกษา พบว่า การนิเทศเพื่อส่งเสริมกิจกรรมและสภาพแวดล้อมที่ช่วยพัฒนาร่างกาย พร้อมทั้งติดตามผลการดำเนินงานอย่างสม่ำเสมอ นิเทศเน้นติดตามพฤติกรรมผู้เรียน และส่งเสริมการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้ปกครองและชุมชน สนับสนุนกิจกรรมฝึกสมาธิ สติ และการจัดการอารมณ์ และใช้เทคโนโลยีในการติดตามพัฒนาการทางปัญญาอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับงานวิจัยของ กรองแก้ว บุญเผือก (2567) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการบริหารงานวิชาการในศตวรรษที่ 21 ของผู้บริหารสถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิจิตร เขต 2 ตามหลักอิทธิบาท 4 พบว่า ด้านการนิเทศการศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษาควรวางแผนเตรียมความพร้อมด้านการนิเทศการศึกษาใน สถานศึกษา การกำหนดรูปแบบ วัตถุประสงค์และขอบข่ายของการนิเทศอย่างเป็นระบบ มีเครื่องมือการนิเทศที่หลากหลาย มีการประเมินผลการนิเทศครูเป็นรายบุคคล

และจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยวิธีการที่หลากหลาย สร้างความเชื่อมั่น เสริมขวัญและกำลังใจให้แก่ครูในการพัฒนางานต่อไป ตามทัศนะของผู้วิจัยมองว่า การนิเทศการศึกษาที่มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ พร้อมด้วยเครื่องมือที่หลากหลายและการใช้พีดแบ็กเชิงบวก เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ครูในการพัฒนาการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง

3) แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 ผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจและควรนำมาอภิปรายคือ หลักปัญหาภาวนา การพัฒนาปัญหา พบว่า 1) ด้านการพัฒนาหลักสูตร ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหา 2) ด้านการวัดผลและประเมินผล วัดทักษะคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และแก้ปัญหา 3) ด้านการวิจัยในชั้นเรียน วิจัยกระบวนการส่งเสริมทักษะคิดวิเคราะห์ โดยวิจัยผลโครงการ 4) ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ จัดแหล่งเรียนรู้หลากหลายด้านปัญหา มีห้องสมุด ห้องแล็บ และ 5) ด้านการนิเทศการศึกษา นิเทศส่งเสริมทักษะคิดวิเคราะห์และใช้เทคโนโลยี โดยติดตามและสนับสนุนการใช้สื่อดิจิทัล สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุวรรณท์ คล้ายสังข์ (2565) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาสุขภาวะนักเรียนยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ตามหลักภาวนา 4 โรงเรียนประถมศึกษาอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ได้เสนอว่า ส่งเสริมให้นักเรียนได้รู้จักวิธีการวิเคราะห์อย่างละเอียดถี่ถ้วน อันนำมาซึ่งกระบวนการในการตัดสินใจ ส่งเสริมให้นักเรียนมีความขยันหมั่นเพียร อดทน รู้จักวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง การใช้สติปัญญา อยู่ในกรอบศีลธรรม ส่งเสริมให้นักเรียนได้ รู้จักการมองโลกในแง่บวก ไม่ประมาทในการใช้ชีวิต มีสติในการทำงาน แก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยสติปัญญาของตนเองและสามารถนำความรู้ที่เรียนมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ ตามทัศนะของผู้วิจัยมองว่า การพัฒนาปัญหาภาวนาในลักษณะนี้เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เพราะทักษะการคิดวิเคราะห์และการแก้ปัญหามีเหตุผลเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้นักเรียนสามารถเผชิญกับความท้าทายและเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

### องค์ความรู้ใหม่

ผลการวิจัยเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3” นำมาสู่องค์ความรู้ใหม่ ดังนี้



ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย (พระครูสังฆรักษ์พัชร์ จิตสีโล และคณะ, 2568)

จากภาพที่ 1 ชี้ให้เห็นว่าการบูรณาการหลักภาวะ 4 ได้แก่ กายภาพ ศีลภาวะ จิตภาวะ และปัญญาภาวะ เข้าไว้ในทุกด้านของการจัดการศึกษา ทั้งการพัฒนาหลักสูตร การวัดผลและประเมินผล การวิจัยในชั้นเรียน การจัดการแหล่งเรียนรู้ และการนิเทศการศึกษา ช่วยส่งเสริมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญอย่างครบถ้วนและสมดุล การดำเนินงานที่สอดคล้องกันในแต่ละด้านทำให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาอย่างรอบด้าน ทั้งทางร่างกาย คุณธรรม จิตใจ และสติปัญญา ซึ่งส่งผลให้คุณภาพการศึกษา มีความยั่งยืนและตอบสนองต่อบริบทของชุมชนและผู้เรียนได้อย่างแท้จริง

### สรุป/ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวะ 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 โดยผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า สภาพปัจจุบันการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก โดยรายด้าน ทุกด้านอยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านการวิจัยในชั้นเรียน ด้านการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา ด้านการนิเทศการศึกษา ด้านการวัดผลและประเมินผล และ ด้านการจัดการแหล่งเรียนรู้ ทั้งนี้ แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวะ 4 พบว่า กายภาพ มุ่งเสริมสุขภาพและสมรรถภาพผ่านกิจกรรมกีฬา ศีลภาวะ เน้นบ่มเพาะคุณธรรม วินัย จิตตภาวะ มุ่งฝึกสมาธิ สติ และการจัดการอารมณ์ และปัญญาภาวะ เสริมทักษะคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหาผ่านโครงงาน แหล่งเรียนรู้หลากหลาย จากข้อสรุปจึงนำมาสู่ข้อเสนอแนะ ดังนี้ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ คือ สำนักงานเขตพื้นที่

การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3 ควรวางแผนและจัดสรรงบประมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่ทันสมัยและครอบคลุม โดยมุ่งเน้นการจัดหาอุปกรณ์ เทคโนโลยี และแหล่งเรียนรู้ในห้องเรียน เพื่อให้ครูและนักเรียนสามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ **ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป** คือ ควรศึกษา “การพัฒนาการจัดการแหล่งเรียนรู้ด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรมสมัยใหม่ในโรงเรียนประถมศึกษา” เพื่อหาแนวทางการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้ จะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพและความหลากหลายของแหล่งเรียนรู้ตบโจทย์การเรียนรู้ในยุคดิจิทัลได้ดียิ่งขึ้น

## เอกสารอ้างอิง

- กรองแก้ว บุญเฟือก. (2567). แนวทางการบริหารงานวิชาการในศตวรรษที่ 21 ของผู้บริหารสถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิจิตร เขต 2 ตามหลักกฏีธาบ 4. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กวีรติกันต์ สุพรรณภูวงษ์. (2566). บทบาทของผู้บริหารในการส่งเสริมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในโรงเรียนขยายโอกาสสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรี เขต 3. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.
- ดิเรก จันทร์เพ็ญ. (2565). การดำเนินการวิจัยของโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาอำเภอ ร้องกวาง จังหวัดแพร่. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.
- ธัญลักษณ์ ประทุมสินธ์. (2562). การบริหารการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็น สำคัญในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต 3. ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- พระครูสังฆรักษ์ไพ์สวรรค์ ฐิตสีโล, พระครูกิตติญาณวิสิฐ และพระครูภาวนาวุฒิบัณฑิต. (2568). แนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักภาวนา 4 กลุ่มโรงเรียนบางละมุง 4 สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชลบุรี เขต 3. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- รัชพล เสิบกลิ่น. (2567). แนวทางการส่งเสริมการวิจัยในชั้นเรียนของผู้บริหารสถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุทัยธานี เขต 2. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุนันท์ คล้ายสังข์. (2565). แนวทางการพัฒนาสุขภาวนะนักเรียนยุคฐานวิถีชีวิตใหม่ตามหลักภavana 4 โรงเรียนประถมศึกษา อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อุไทย โกยชัย. (2565). การจัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตามหลักกัลยาณมิตรธรรม 7 ของครูกลุ่มโรงเรียนมัธยมศึกษา สหวิทยาเขตหลักเมืองเลย สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเลย หนองบัวลำภู. ใน วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Harry MJ and Schroeder R. (2000). Six Sigma: The Breakthrough Management Strategy Evolutionizing the World's Top Corporations. Doubleday: New York.